

Валерій Щегельський

ORCID 0000-0001-7188-2862,

*кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри історії української літератури та компаративістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

НЕОБАРОКОВА ПОЕЗІЯ МИКОЛИ ГЕДЗА

У статті висвітлено необароківі риси поетичної творчості сучасного письменника Миколи Гедза. Йдеться про особливості формозмісту усталених і створених автором віршових форм. Розкриваються нові, відкриті автором, засновані, зокрема, на інтертекстуальності, на різних способах поглибленої асоціативності, образотворчі можливості української мови.

Ключові слова: поезія, поет, образ, вірш, віршовий рядок, акростих, мезостих, паліндром.

Постановка проблеми. Бароко – один із важливих, естетично значних напрямів у мистецтві. Літературне бароко впродовж тривалого часу підлягало різним трактуванням, нерідко перебувало у фокусі скептичного, а тому неадекватного ставлення. В українській науці «Вперше розглянув Б. як естетичну систему Д. Чижевський у монографії «Український літературний барок» (Прага, 1942–44), але тільки на VI Конгресі славистів у Празі (1968) вчені поставили питання слов'янського Б., зокрема українського» [11, с. 79]. Прикметно, що в російській літературі воно відсутнє. Українське літературне бароко спиралось на європейські зразки, але мало і власні українські джерела, що потребує подальшого поглибленого розвідування. Важливим чинником плідного наукового пошуку у сфері історії української літератури може стати проявлення зв'язків між бароко XVII–XVIII ст. і необароко кінця XX – початку XXI ст.

Актуальність дослідження. З кінця 1980-х років в українській літературі бароківі традиції відроджуються. Однак і багата бароківі спадщина XVII–XVIII ст., і здобутки сучасної необароківі літератури нашою наукою освоєні ще недостатньо. У зазначеному напрямі багато зробили Т. Гундорова (вона трактує необароко як «карнавальний постмодерн»), Л. Ушкалов, В. Соболев. Є певні напрацювання з зазначених питань в А. Мойсієнка, М. Мірошниченка та ін. Але проблема залишається актуальною. Навіть попри те, що «поки спроби інертний освітній на прорив у бароко, його здійснюють творці необароківі плеяди» [12, с. 59]. Цих творців чимало. Серед них сучасний письменник з Вінниччини, член НСПУ Микола Гедз.

Мета статті – висвітлити найприкметніші риси необароківі поезії М. Гедза, мистецькі результати його пошуків у сфері образотворчих можливостей усталених і ним впроваджуваних у творчу практику поетичних форм.

Об'єкт вивчення – необароківі твори письменника, їх жанрова природа.

Вклад основного матеріалу. Микола Гедз – один із поетів, котрі сміливо і результативно відроджують в сучасній літературі бароківі художню практику, шукають нові прийоми образотворення. Для його творчого набуtku

характерне широке розмаїття віршових форм – класичних, модерних, експериментальних. З-під його пера вийшли книги «Аранжування заметілі» [1], «Від безімної ріки. Сонети» [2], «Загадкава абетка» [5], «Узори зачудування» [9], «Володарі жар-птиць» [3], «Незабутне» [8], «Доторки» [4], «На вулиці Обідній» [7], «Ілюстроване щастя осягнень» [6] та ін. У них – різних модифікацій ліричні етюди, ліричні монолози, ліричні портрети, медитації, зокрема у формі сонета, твори в стилі необароко – акровірші, фігурні вірші, анаграми, паліндроми, брахіколони – і навіть літературознавчі казки, персонажами яких є персоніфіковані літературознавчі поняття. До кількох книг увійшли, крім інших, і необарокові форми. До двох – «Загадкава абетка» і «Узори зачудування» – лише акровірші.

Найчастіше в акровірші поети дотримуються лише першої, технічної, його ознаки, коли з перших літер рядків виходить те чи інше слово або кілька слів. М. Гедз вказаним не обмежується. Він створює об'ємні образні моделі, яким властива концептуальна змістова завершеність. Ось один зі зразків:

АННА

Артистично полем сну пройшла
Німфою з відлунь сердечних струн,
Нареклася благодаттю рун,
А насправді ким ти в сні була? [9, с. 3].

Тут, всього в чотирьох рядках, уміщено романтично бачений життєпис неординарної жіночої душі, високодуховної, естетично багатой особистості, котра життя прожила, мов пісню проспівала («полем сну пройшла» ремінісценційність ся з драмою Кальдерона «Життя – це сон»). Рядок «Нареклася благодаттю рун» читаємо як сакрального змісту метафору скандинавських епічних піснеспівів, втілення духовної краси жіночої душі, духовної сили давнього народу, наших пращурів. При цьому виникає асоціація з образом кровно пов'язаної з варягами-вікінгами Анни – дочки Ярослава Мудрого та Інгігерди, дочки шведського короля. Анна, як відомо, стала французькою королевою, дружиною короля Генріха.

Назва «Анна» є паліндромом. Крім того, вірш можна читати і в такому порядку рядків: 4, 3, 2, 1, що теж є виявом паліндромності тексту. За умови такого прочитування, синтаксис набуває відмінностей від первинної послідовної подачі змісту, тому що увага зміщується на запитання: «А насправді ким ти в сні була?» Блискавична на нього відповідь – у наступному рядку: «Нареклася благодаттю рун». При цьому акцентується слово «рун».

Руни – це сходи посяного зерна, а також це карельські і фінські епічні пісні – від фінського «руно», що означає «вірш, пісня». А ще давньоскандинавське «рун» означає «таємниця». Руни – це ще й літери давньогерманських абеток, що карбувалися на каменях, на зброї, на прикрасах. Вважалося, що вони мали магічну, таємничу силу. Таємницею рунічне письмо не перестає бути і сьогодні.

Про «таємні знання», про руни Анна чула від матері. Відомо, що Анна була письменною, грамотною, а король Генріх – ні. Руни карбували на каменях, Анна ж чималі знання зберігала в собі і принесла їх до Франції. З єврейської «Анна» перекладається як благодать. І хіба період королівства Анни Ярославни для Франції не став благодаттю?

Слово «благодать» означає «щедроті таємничих сил», а слово «руни» – «таємниця». Отже, тут взаємодіють близькі смисли.

Оскільки твір є акро-мезо-телестихом, літери, що складають слово «Анна», у першому, четвертому рядках мезостиха та у вертикальних рядках (на

вертикальних буквених лініях) акро- і телестиха (справа і зліва) в читанні по контуру прямокутника, форму якого має текст вірша, створюють обрамлення:

Артистич**Н**о полев с**Н**у пройшла
Німфою з відлунь сердечних стру**Н**,
Нареклася благодаттю ру**Н**,
А Насправді ким ти в с**Н**і була?

Як наслідок, паліндром «Анна» можна прочитати за годинниковою стрілкою і проти неї.

З віршем «Анна» тематично пов'язаний акростих «Олег».

Огорнуте славою давніх століть,
Легенду свічею несе крізь часи –
Енергію світлу ім'я це таїть,
Героїку захисту миру, краси [10].

Катрен розділяється навпіл: синтаксично – знаком тире – і лінією ходу шахового коня – читанням імені Олег у невластивому акровіршу напрямі: не лише вниз, а й з поворотом праворуч під прямим кутом на початку другого рядка: **О** – перша літера першого слова тексту, далі «лег» – зі слова «легенду» у другому рядку, після прочитання якого читач має повернутися зором у зворотному напрямі першим рядком. У перших двох словах тексту, у виділених літерах, при зворотному читанні він закріпить слово «Олег». Таке читання викликає асоціацію з виринанням на поверхню чогось, схованого в глибині. Виникає враження повернення князя Олега з минулого. Він ніби постає з легенди, аби побачити нинішніх витязів духу, що стають героями нових легенд, нового героїчного епосу як захисники суверенності України. Прийом ходу шахового коня у деяких текстах автор застосовує кількаразово, що слугує концентруванню образного змісту твору.

Серед небарокових творів М. Гедза є й такі, в яких робляться спроби художньо-філософського осмислення інтелектуальних, духовних аспектів еволюції людини. Поет роздумує над покликанням, специфікою, досягненнями і перспективами різних наук, перипетіями процесу їх розвитку. Вчитаймося у вірш «Дитя колосся муз», вдивімося у його структуру і композицію.

Словесне світло – в огляди-пласти –
відтоді, як сягнули висоти
стрімких досягнень ранні злети крил.
Секрет польоту, де тандем, скорив
оркеструванням увертюру душі
на партитурі розгляду. Рушій
старань отих – пізнання таїни
художніх тонкощів – так, щоби не зронив
орнамент мовний дивини окрас.
Коли ж у візерунку тім щораз
оздоба трафаретна і рапорт –
знак виснажень, як нечіткий офорт.
Таланту таємнича глибина
зве, магнетично діє... Щоб пізнав
усе коштовне у мистецтві слова,
століттями дароване, читач –
свої надбання викласти готове
колосся літ дитя ... Як звуть? Удач! [10].

Спочатку йдеться про духовні злети автора мистецького твору. Невідоме кличе до польоту того, хто прагне ширяння в образних сферах. Сягання висоти може сприяти допомога досвідченого гіда, котрий раніше уже побував в означених світах і готовий вказати мандрівцю шляхи до їх пізнання. Персонажі, про яких йдеться, до часу невідомі. Виникає інтрига. Далі подаються метафоризовані розмірковування про природу мистецтва, про ознаки його повноцінності, шляхи, методи її досягнення, про умови плідної співпраці тандему – творця і знавця мистецьких тонкощів, котрий того, хто йому довірився, веде у новий і захопливий світ зі знанням справи, упевнено, вміло і обережно, «так, щоби не зронив орнамент мовний дивини окрас».

Мовиться і про невдачі, що при творенні нового образного світу можуть спіткати митця. Екскурсантові-реципієнтові на його дорозі трапляються і «оздоба трафаретна і рапорт – знак виснажень, як нечіткий офорт». На них вказати, їх пояснити має гід. Він володіє тонким естетичним чуттям. «Таланту тасмнича глибина зве, магнетично діє ...» на нього. Далі передвісником розгадки особи тасмничого гіда, ключем до неї стає складна, розгалужена, справді витримана у бароковому стилі метафора: «Щоб пізнав усе коштовне у мистецтві слова, століттями дароване, читач, – свої надбання викласти готове коло-сея літ дитя ...». У фіналі ж – кульмінація інтриги: «Як звуть? Удачі!».

Метафоричність заголовка твору налаштує на міркування про народження паростка синтезу з зерна спільних досягнень дев'яти доньок Мнемозини, але спостереження над структурою тексту не дає очікуваної відгадки. Розгадати загадку в змозі лише читач, обізнаний з природою, композиційними особливостями небарокової загадки. Вдивляючись у текст, він може помітити, що послідовне прочитування по вертикалі згори вниз всіх других за порядком розташування літер кожного рядка вірша дає слово «літературознавство».

Цікавим художнім втіленням авторської концепції мистецтва є вірш «Поезія квітне віками». Прикметна його ознака – надзвичайна образна щільність.

ПоКличе муза – но**В**изні
ОзВється серце ритмом **І**ншим –
Ефір квітчає сплес**К**. У сні?
ЗаТьмарення? Ні! **Мов**А віща
ІсНує в ритмі, що з**М**анів!
ЯкЕ ж багатство г**Л**ибини! [10].

Коли людина з тонким світосприйняттям уперше відчує пробудження поетичного в собі – на поклик музи «новизні озветься серце ритмом іншим». Чарівний смичок емоцій тендітним порухом торкнеться скрипки-душі – і вона запульсує не відомими досі ритмічними хвилями – «ефір квітчає сплеск». Уста промовляють даровані музою слова, які, здається, линуть до висот емпіреїв – і вже той сплеск прикрашає собою ефір. У такому стані навіть не віриться, що нова, поетична, реальність – не сон, не тимчасове затьмарення розуму. Але ж ні! Поетична мова дарована імпульсами ясної свідомості, вона існує у квіткі-красі проникливого, пророчо віщого вияву. Ти долучився до поезії, яка дивом глибини зманила, полонила тебе недавно, хоча сама «поезія квітне віками» – на цьому акцентують наведені щойно ключові слова акро-мезостиха. Поезія квітчає віки, однак, якщо уважніше вчитатися в рядки мезостиха, то «квіт – не вік, а ми» – усі, хто поетично сприймає світ і доповнює творчі набутки.

Секстина має особливі ознаки експериментального освоєння нових можливостей поезії. При осмисленні акро-мезостиха і, зокрема, ключових слів

прояви новаторського підходу бачаться в тому, що три вертикальні буквені ряди стверджують одне, а два буквені ряди мезостиха – інше. До того ж, мезостих, у начебто нероздільних за змістом ключових словах, має право на своє, окремішне трактування, що відкриває можливості для застосування іншими цього новітнього творчого досвіду.

Варто розглянути ще один аспект: вірш написаний чотиристопним ямбом, тобто в рядках по вісім складів. У трьох з них визначені літери (перша і третя зліва та п'ята справа) несуть змістове навантаження вертикальних рядів. Практичне застосування трьох вертикальних рядів ключового вислову, при його багатозначності, у секстині до цього ще не розглядалося літературознавцями, оскільки такий зразок зустрічається вперше. Услід за автором хочеться промовити: «Яке ж багатство глибини!», ще раз осягнути прихований зміст мезостиха: «Квіт – не вік, а ми» і при цьому зосередитись на душевному багатстві людей мистецького хисту та водночас побажати творчого пробудження тим, кого удостоїть увагою муза.

У неobarокових творах автор не тільки художньо осмислює нове бачення абстрактних і конкретних понять, а й прагне збагатити ними скарбницю літературознавчих термінів. Одна зі спроб – запровадження нового ліричного жанру, яким є вірш-вензель. Розглянемо зразок. Його назва – «Лозу – в вузол». Заголовок-паліндром образно розкриває гнучкі можливості української мови, а також знову, але приховано торкається значеного жанру, адже запозичене з польського слово «вензель» означає «вузол». Вензелю, тобто художньому переплетенню або узору з початкових літер прізвища, імені та по батькові, автор надає іншого значення, але при цьому зберігає найбільш суттєву ознаку переносного значення слова «вузол» – як головного або складного переплетення чогось. Ось зразок вензеля.

Триває звіт
Відколи світ
І диво віт [10].

Терцина присвячена Танцюрі Володимирові Івановичу, відомому подільському різьбярєві, тому художній виклад з семи слів тексту не випадково стислий, лапідарний: спостерігається своєрідна художньо-словесна гра, адже латинське *lapidarius* – це різьбяр по каменю. З часу створення світу «Триває звіт»: людина звітує і перед собою, і перед Творцем, а свої духовні спромоги залишає в таємничих рунах, чеканці, скульптурних композиціях, в зодчестві. Звітує людина «І дивом віт» – новими поколіннями дерева роду. Формотворчий варіант словосполучення «диво віт» представлений вузлами літер поетичного тесту: крайні букви акростиха (ТВІ – Танцюра Володимир Іванович) являють собою вертикальну гілку, від якої відгалужуються три рядки-лозини з кінцевими вузликами літер – ВІТ – це три мезовензелі зі сплетення-сходження перших літер імені, по батькові та прізвища.

Про згадуваний перед цим мезостих Р. Гром'як, Ю. Ковалів пишуть: «Досить рідкісна форма у новітній українській поезії, спостережена, зокрема, у творчості В. Самійленка» [11, с. 447]. Як ми уже побачили, глибокий зміст («Квіт – не вік, а ми») приховано у вищезаналізованому вірші-мезостиху «Поезія квітне віками». Цікавою спробою розвитку цієї форми, а також спробою продовження Огієнкових досліджень Біблії і можливостей української мови у сфері образотворення є вірш «Є вадам заслін». З допомогою «прийому кутової подачі», що теж є «винаходом» М. Гедза, у тексті закодовано відомі біблійні смисли. Вони відкриваються при уважному вдивлянні в текст:

Є вадам заслін –
В Едемі, до змін,
Азам застережень уклін [10].

Вдивляння дозволяє помітити, що цей терцет є акростихом і мезостихом, текстові стрижні яких розташовані під прямим кутом один до одного. Перші літери кожного рядка при читанні їх по вертикалі складаються в ім'я Єва. Під прямим кутом до вертикалі ЄВА, в горизонталі першого рядка, закодовано різні біблійні смисли. У його перших двох словах «Є вадам» приховуються імена Єва, Адам. Ці імена асоціюються з біблійною оповіддю про первородний гріх. Одні асоціації породжують інші – і в імені Адам читачеві відкривається ще й застаріле слово «Ад», що означає «пекло». Слово «ад» стає видимим і при звичайному, і при паліндромному, зворотному, прочитуванні слова «Адам». Увага на ньому зупиняється, відбувається ніби самопомножування змісту слова «ад». Таким чином акцентуються згубні для людської душі наслідки, вади, до яких призвело спокушання Адама Євою, спокушеною Змієм.

Рядок «Є вадам заслін...» стверджує, що для запобігання гріховним проявам людині даровано Божі заповіді. Вони – милість Божа. Людина повинна свято дотримуватися Божих настанов, уклінно дякувати Господу за милість, за дар застережень від зла («Азам застережень уклін»).

У другому рядку, в словах «В Едемі», перші п'ять літер дають слово «Ведем». Відтак у підтексті другого рядка проступає наступний зміст. Сподіваючись на позитивні зміни, ми ведемо-прокладаємо лінію гідного життя, прагнемо стати взірцями для нащадків, для наступних поколінь.

Серед головних ідей І. Огієнка – думки про духовну естафету, духовний розвій української нації. Про це ж – акровірш М. Гедза «Огієнко»:

Освіти, віри світоч і апостол,
Грядущих довгожданих змін сівач,
Іларіон-митрополит у щасті росту
Єднає нас – і добрих змін жнива
Наш Кам'янець-Подільський німбом слави,
Колиску знань і творень вічний простір,
Освяченням торкають величаво [10].

Автор поезизує діяльність Кам'янецького університету, стверджує, що митрополіте, ректорське благословення І. Огієнка і нині живить потяг до науки, до знань, додає творчих сил тим, хто в ньому працює і навчається.

Висновки. Необароковий дискурс М. Гедза має ознаки художньої інформативності. Поет не тільки добре оволодів жанровими різновидами барокового вірша, а й зумів оновити і збагатити їх формозміст. Письменник результативно послуговується формами акростиха, мезостиха, телестиха, можливостями паліндрома, анаграми, символізації образу для творення нових художніх смислів. Для збагачення образного змісту творів він використовує не тільки усталені, а й свої, індивідуально-авторські, прийоми: читання окремих літер, частин тексту за ходом шахового коня, кутова подача, вензель, три вертикальні буквені ряди ключового вислову, читання акро-телестиха по контуру його тексту та ін. Художньо успішними є спроби синтезу образотворчої дії усталених та винайдених автором прийомів.

У час втрати потягу до читання необарокові твори, серед них і твори М. Гедза, можуть бути своєрідним каталізатором інтелектуально-духовної гри (згадаймо «Гру в бісер» Г. Гессе), на якій засноване спілкування читача з письменником.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гедз М. Аранжування заметілі. Вінниця: Континент-ПРИМ, 2004. 36 с.
2. Гедз М. Від безіменної ріки. Сонети. Вінниця: Книга-Вега, 2004. 48 с.
3. Гедз М. Володарі жар-птиць. Вінниця: Логачов О. Е., 2015. 40 с.
4. Гедз М. Доторки. Вінниця: Друк плюс, 2019. 72 с.
5. Гедз М. Загадкова абетка. Вінниця: Спадщина, 2010. 32 с.
6. Гедз М. Ілюстроване щастя осягнень. Вінниця: Друк плюс, 2023. 78 с.
7. Гедз М. На вулиці Обідній. Вінниця: Друк плюс, 2018. 156 с.
8. Гедз М. Незабутнє. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 64 с.
9. Гедз М. Узори зачудування. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. 54 с.
10. Гедз М. Особистий архів.
11. Гром'як Р., Ковалів Ю. та ін. Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 1997. 752 с.
12. Соболев В. Чому калина по краплині крапле в серце? *Слово і Час*. 2001. № 6. С. 58–63.

References:

1. Hedz, M. (2004). Aranzhuvannia zametili. Vinnytsia: Kontyent-PRYM. 36 s. (in Ukr.).
2. Hedz, M. (2004). Vid bezimnoi riky. Sonety. Vinnytsia: Knyha-Veha. 48 s. (in Ukr.).
3. Hedz, M. (2015). Volodari zhar-ptyts. Vinnytsia: Lohachov O. E. 40 s. (in Ukr.).
4. Hedz, M. (2019). Dotorky. Vinnytsia: Druk plus. 72 s. (in Ukr.).
5. Hedz, M. (2010). Zahadkova abetka. Vinnytsia; Spadshchyna. 32 s. (in Ukr.).
6. Hedz, M. (2023). Iliustrovane shchastia osiahnen. Vinnytsia: Druk plus. 78 s. (in Ukr.).
7. Hedz, M. (2018). Na vulytsi Obidnii. Vinnytsia: Druk plus. 156 s. (in Ukr.).
8. Hedz, M. (2015). Nezabutnie. Vinnytsia: Nilan-LTD. 64 s. (in Ukr.).
9. Hedz, M. (2014). Uzory zachuduvannia. Vinnytsia: Nilan-LTD. 54 s. (in Ukr.).
10. Hedz, M. Osobystyi arkhiv. (in Ukr.).
11. Hromiak, R., Kovaliv, Yu. ta in. (1997). Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Akademiia. 752 s. (in Ukr.).
12. Sobol, V. (2001). Chomu kalyna po kraplyni kraple v sertse? *Slovo i Chas*. № 6. S. 58–63. (in Ukr.).

Valerii Shchehelskyi

NEO-BAROQUE POETRY OF MYKOLA HEDZ

Ukrainian literary Baroque has long been subject to various interpretations, often receiving sceptical and therefore inadequate attitudes, as it was based on European models but had its own Ukrainian sources. It is noteworthy that it is absent from Russian literature.

Since the late 1980s, Baroque traditions have been revived in Ukrainian literature. Among the creators of the neo-baroque pleiad is the contemporary writer from Vinnytsia, member of the National Union of Writers of Ukraine Mykola Hedz. Among the various modifications of his works are lyrical etudes, lyrical monologues, lyrical portraits, meditations, in particular in the form of sonnets, works in the neo-baroque style – acrostic poems, figured poems, anagrams, palindromes, brachicolons – and even literary fairy tales, where the characters are personified literary concepts.

In his neo-baroque works, the author not only artistically interprets new visions of abstract and concrete concepts, but also seeks to enrich the treasury of literary terms with them. One of his attempts is the introduction of a new lyrical genre, the Venzle-Poem.

The Neo-Baroque discourse of M. Heds has signs of artistic informativeness. The poet has not only mastered the genre varieties of Baroque verse, but also managed

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

to renew and enrich their form and content. The writer effectively uses the forms of acrostic, mesostic, telestic, the possibilities of palindrome, anagram, symbolisation of the image to create new artistic meanings. To enrich the figurative content of his works, he uses not only established techniques, but also his own individually authored ones: reading individual letters, parts of the text following the path of a chess knight, corner delivery, Venze, three vertical rows of letters of a key phrase, reading an acrostich along the contour of its text, etc. Attempts to synthesise the visual action of established and author-invented techniques are artistically successful.

At a time when people are losing interest in reading, Neo-Baroque works, including those by M. Heds, can serve as a unique catalyst for an intellectual and spiritual game, which is the foundation of communication between the reader and the writer.

Keywords: poetry, poet, image, verse, line of verse, acrostic, mesostic, palindrome.

Отримано: 22.09.2025 р.